

भारतीय प्रशासनातील ई-शासन (डिजिटल इंडिया)

प्रा. विशाल साधू फडतरे सहाय्यक प्राध्यापक व राज्यशास्त्र विभागप्रमुख प्रा. डॉ. एन. डी. पाटील महाविद्यालय, मलकापुर-पेरीड.

गोष्टवारा

माहिती संप्रेषण आणि तंत्रज्ञान (ICT) ने जगभरातील नागरिकांच्या दैनंदिन जीवनात क्रांती घडवून आणली आहे. आर्टिफिशियल इंटेलिजन्स, वेब लो टू 5.0, चॅट बॉट्स, क्लाउड टेक्नॉलॉजी, इंटरनेट ऑफ थिंग्स यांसारख्या तंत्रज्ञानाच्या आविष्कारामुळे सार्वजनिक आणि खाजगी क्षेत्रातील प्रशासन बदलले आहे. देशातील दैनंदिन व्यवहार चालवण्यासाठी जगभरातील सरकारे ई-गव्हर्नन्सचा अवलंब करत आहेत. भारतीय प्रशासनातील माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञानाच्या वापरामुळे सार्वजनिक सेवांचे कार्यक्षम वितरण सुलभ झाले आहे. सार्वजनिक सेवांच्या डिजिटायझेशनमुळे सरकारवर विश्वास प्रस्थापित करण्यात मदत झाली आहे. सार्वजनिक प्रशासन आणि प्रशासन सुधारणे हे देशाच्या सामाजिक आर्थिक विकासासाठी सर्वोच्च प्राधान्य बनले आहे. इंटरनेटमुळे व्यवसायाची पारंपारिक पद्धत बदलली आहे. सरकार, नागरिक आणि व्यवसाय यांच्यातील संवाद आयसीटी साधनांच्या वापराने बदलला आहे. ई-गव्हर्नन्स हे प्रशासनाला नागरिक-केंद्रित बनवण्याच्या आणि सार्वजनिक सेवांच्या वितरणात सुधारणा करण्याच्या दिशेने एक पाऊल आहे. आर्थिक क्षेत्रातील ई-गव्हर्नन्स लाच देण्याच्या प्रथेला आळा घालून आणि भ्रष्टाचार दूर करून आर्थिक समृद्धी आणण्यास मदत करते.

बीज शब्द : माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञान, सुशासन, ई-गव्हर्नन्स.

संशोधनाची उद्दिष्टे

- १) भारतीय प्रशासनातील ई-गव्हर्नन्सची संकल्पना, अर्थ, आव्हाने शोधणे.
- २) भारतीय प्रशासनातील ई-गव्हर्नन्सचे महत्त्व दर्शवणे.
- ३) भारतीय प्रशासनातील ई-गव्हर्नन्स यशस्वी करण्यासाठी विविध पायऱ्या सुचवणे.
- ४) भारतातील ई-गव्हर्नन्सचा नागरिक आणि प्रशासन यांच्यातील उपक्रम अभ्यासणे.

प्रास्ताविक

भारतीय प्रशासनातील ई-शासन म्हणजे सरकारी कामकाजासाठी सूचना प्रौद्योगिकीचा वापर करणे. यामुळे सरकारी सेवांचे वितरण सुलभ, पारदर्शी आणि किफायतशीर होते. ई-शासनामुळे नागरिकांना सरकारी कार्यालयात जाण्याची गरज भासत नाही. प्रशासनातील ई-शासन वापराने सरकारी कामकाजात कार्यक्षमता वाढते, सरकारी कामकाज पारदर्शी होते, सरकारी कामकाजात जबाबदारी वाढते, कागदपत्रे आणि नोकशाहीतील विलंब कमी होतात, सार्वजनिक सेवांचे वितरण सुलभ होते, नागरिकांना सरकारी कार्यालयात जाण्याची गरज भासत नाही, नागरिकांना वेळ आणि पैसा वाचतो. भारत सरकारच्या इलेक्ट्रॉनिक आणि माहिती तंत्रज्ञान मंत्रालयाने डिजिटल प्रवेश, डिजिटल समावेशन, डिजिटल सक्षमीकरण आणि डिजिटल विभाजनातील अंतर भरून भारताला डिजिटल सक्षम राष्ट्र आणि ज्ञानावर आधारित आर्थिक देशात रूपांतरित करण्याच्या दृष्टीकोनातून "डिजिटल इंडिया" कार्यक्रम सुरू केला. डिजिटल तंत्रज्ञान प्रत्येक नागरिकाच्या जीवनात बदल घडवून आणतो आणि सुधारतो हे सुनिश्चित करणे हे डिजिटल इंडिया कार्यक्रमाचे उद्दिष्ट आहे. डिजिटल इंडिया कार्यक्रमाचा उद्देश सार्वजनिक सेवांचे वितरण पारदर्शक आणि भ्रष्टाचारमुक्त पद्धतीने सुधारणे आहे. डिजिटल इंडिया हा एक छत्री कार्यक्रम आहे ज्यामध्ये केंद्र, राज्य आणि केंद्रशासित प्रदेश सरकारची विविध मंत्रालये आणि विभाग समाविष्ट आहेत.

ई-गव्हर्नन्सचे मूलतः चार प्रकार

खाली दिलेले चारही प्रकार ई-गव्हर्नन्सच्या विस्तृत व्याप्तीमध्ये डिजिटल परस्परसंवाद आणि सेवांचे विविध आयाम दर्शवतात. प्रत्येक प्रकार विशिष्ट भागधारकांवर आणि त्यांच्या संबंधित गरजांवर लक्ष केंद्रित करतो, ज्याचा उद्देश नागरिकांचा सहभाग, व्यवसाय सुलभीकरण, कर्मचारी व्यवस्थापन आणि आंतरसरकारी सहकार्य वाढवून सरकारी कामकाजात सेवा वितरण, कार्यक्षमता आणि पारदर्शकता आणणे आहे.

ई-शासनाचे प्रकार: सरकार ते नागरिक (G2C), सरकार ते व्यवसाय (G2B), सरकार ते कर्मचारी (G2E), सरकार ते सरकार (G2G).

१) G2C (सरकार ते नागरिक)

यामुळे नागरिकांना मोठ्या प्रमाणात सार्वजनिक सेवांच्या कार्यक्षम वितरणाचा लाभ घेता येतो. सरकारी सेवांची उपलब्धता आणि सुलभता वाढवते आणि सेवांची गुणवत्ता देखील सुधारते. सरकारला नागरिक-अनुकूल बनवणे हे प्राथमिक

उद्दिष्ट आहे. ई-गव्हर्नन्स म्हणजे सरकारकडून नागरिकांना प्रदान केलेल्या डिजिटल संवाद आणि सेवा. यामध्ये सार्वजनिक सेवा, माहिती आणि फायदे थेट व्यक्तीपर्यंत पोहोचवण्यासाठी डिजिटल प्लॅटफॉर्म आणि तंत्रज्ञानाचा वापर समाविष्ट आहे. सरकारी सेवांमध्ये प्रवेश करण्यासाठी, पासपोर्ट किंवा ड्रायव्हिंग लायसन्स सारख्या कागदपत्रांसाठी अर्ज करण्यासाठी, ऑनलाइन कर भरण्यासाठी, सार्वजनिक माहितीमध्ये प्रवेश करण्यासाठी आणि ऑनलाइन सल्लामसलतीमध्ये भाग घेण्यासाठी ऑनलाइन पोर्टलची उदाहरणे आहेत. G2C ई-गव्हर्नन्सचे उद्दिष्ट सरकारी सेवा अधिक सुलभ, सोयीस्कर आणि नागरिक-केंद्रित बनवणे आहे, ज्यामुळे व्यक्तींना सरकारी संलग्न होण्यास आणि कधीही कुठूनही सेवांमध्ये प्रवेश करण्यास सक्षम बनवले जाते.

२) G2B (सरकार ते व्यवसाय)

यामुळे ई-गव्हर्नन्स साधनांचा वापर करून व्यावसायिक समुदाय सरकारशी संवाद साधू शकतो. यामागचा उद्देश लालफितशाही कमी करणे आहे ज्यामुळे वेळ वाचेल आणि कामकाजाचा खर्च कमी होईल. यामुळे सरकारी व्यवहार करताना अधिक पारदर्शक व्यावसायिक वातावरण निर्माण होईल. G2B उपक्रम परवाना, खरेदी, परवाने आणि महसूल संकलन यासारख्या सेवांमध्ये मदत करतात. G2B ई-गव्हर्नन्स सरकार आणि व्यवसायांमधील डिजिटल परस्परसंवादांवर लक्ष केंद्रित करते. यामध्ये व्यवसाय नोंदणी, परवाना, परवाने, कर भरणे, खरेदी प्रक्रिया आणि इतर सरकारी-व्यवसाय परस्परसंवाद सुलभ करणारे ऑनलाइन प्लॅटफॉर्म आणि सेवा प्रदान करणे समाविष्ट आहे. G2B ई-गव्हर्नन्सचे उद्दिष्ट प्रशासकीय प्रक्रिया सुलभ करणे, लाल फित्तीशाही कमी करणे आणि व्यवसाय करण्याची सोय सुधारणे आहे. व्यवसाय-सरकार परस्परसंवादांचे डिजिटायझेशन करून, G2B ई-गव्हर्नन्स जलद प्रक्रिया वेळ, वाढलेली पारदर्शकता आणि व्यवसाय-संबंधित व्यवहारांमध्ये आणि नियामक अनुपालनात सुधारित कार्यक्षमता सक्षम करते.

३) G2E (सरकार ते कर्मचारी)

या प्रकारचा संवाद सरकार आणि त्यांच्या कर्मचाऱ्यांमध्ये असतो. आयसीटी साधने या संवादांना जलद आणि कार्यक्षम बनवण्यास मदत करतात आणि त्यामुळे कर्मचाऱ्यांच्या समाधानाची पातळी वाढते. G2E ई-गव्हर्नन्स म्हणजे अंतर्गत सरकारी कामकाज आणि कर्मचाऱ्यांशी संवाद व्यवस्थापित करण्यासाठी आणि सुव्यवस्थित करण्यासाठी डिजिटल तंत्रज्ञानाचा वापर. यामध्ये डिजिटल प्लॅटफॉर्म आणि प्रणालींचा समावेश आहे जे कर्मचारी भरती, कामगिरी व्यवस्थापन, प्रशिक्षण कार्यक्रम, वेतन व्यवस्थापन, रजा अर्ज आणि सरकारी संस्थांमधील संवाद सुलभ करतात. G2E ई-गव्हर्नन्सचा उद्देश सरकारी कर्मचाऱ्यांना त्यांच्या कामाशी संबंधित प्रक्रिया व्यवस्थापित करण्यासाठी आणि संबंधित माहितीमध्ये प्रवेश करण्यासाठी वापरकर्ता-अनुकूल आणि कार्यक्षम डिजिटल साधने प्रदान करून त्यांची कार्यक्षमता, उत्पादकता आणि सहभाग वाढवणे आहे.

४) G2G (सरकार ते सरकार)

विविध सरकारी संस्थांमध्ये अखंड संवाद सक्षम करते. या प्रकारचा संवाद सरकारमधील विविध विभाग आणि एजन्सीमध्ये किंवा केंद्र आणि राज्य सरकारे यासारख्या दोन सरकारांमध्ये किंवा राज्य सरकारांमधील असू शकतो. विविध सरकारी संस्था किंवा विभागांमधील कार्यक्षमता, कामगिरी आणि उत्पादन वाढवणे हे प्राथमिक उद्दिष्ट आहे. G2G ई-गव्हर्नन्स विविध सरकारी संस्था किंवा विभागांमधील डिजिटल परस्परसंवाद आणि माहितीच्या देवाणघेवाणीवर लक्ष केंद्रित करते. यामध्ये समन्वय, सहकार्य आणि प्रशासनातील कार्यक्षमता सुधारण्यासाठी सरकारी संस्थांमध्ये डेटा, संसाधने आणि सेवांची देवाणघेवाण समाविष्ट आहे. G2G ई-गव्हर्नन्समध्ये इलेक्ट्रॉनिक डेटा एक्सचेंज, आंतरविभागीय संप्रेषण प्रणाली, सामायिक डेटाबेस आणि सहयोगी प्लॅटफॉर्म समाविष्ट आहेत जे सरकारी संस्थांमध्ये माहिती सामायिकरण, धोरण समन्वय आणि संयुक्त निर्णय घेण्यास सुलभ करतात. G2G ई-गव्हर्नन्सचे उद्दिष्ट डिजिटल तंत्रज्ञानाचा वापर करून सायलो तोडणे, आंतर-एजन्सी सहकार्याला प्रोत्साहन देणे आणि सरकारी प्रक्रिया सुलभ करणे आहे.

भारतीय प्रशासनातील ई-गव्हर्नन्स

भारतात ई-गव्हर्नन्स ही अलिकडेच विकसित झालेली संकल्पना आहे. १९८७ मध्ये राष्ट्रीय उपग्रह-आधारित संगणक नेटवर्क (NICNET) लाँच करणे आणि त्यानंतर राष्ट्रीय माहिती विज्ञान केंद्र (DISNIC) च्या जिल्हा माहिती प्रणाली कार्यक्रमाची सुरुवात, ज्यासाठी देशातील सर्व जिल्हा कार्यालयांचे संगणकीकरण केले गेले, ज्यामुळे राज्य सरकारांना मोफत हार्डवेअर आणि सॉफ्टवेअर देण्यात आले, यामुळे ई-गव्हर्नन्सला आवश्यक चालना मिळाली. त्यानंतर तंत्रज्ञानाच्या वाढीसह ई-गव्हर्नन्स विकसित झाला. आज, केंद्र आणि राज्य पातळीवर मोठ्या प्रमाणात ई-गव्हर्नन्स उपक्रम आहेत. २००६ मध्ये इलेक्ट्रॉनिक्स आणि माहिती तंत्रज्ञान विभाग आणि प्रशासकीय सुधारणा आणि सार्वजनिक तक्रार निवारण विभागां

राष्ट्रीय ई-गव्हर्नन्स योजना (NeGP) तयार केली होती ज्याचा उद्देश सामान्य माणसाला सर्व सरकारी सेवा उपलब्ध करून देणे, सामान्य माणसाच्या मूलभूत गरजा पूर्ण करण्यासाठी परवडणाऱ्या किमतीत अशा सेवांची कार्यक्षमता, पारदर्शकता आणि विश्वासार्हता सुनिश्चित करणे आहे.

एनईजीपीने अनेक ई-गव्हर्नन्स उपक्रमांना सक्षम केले आहे जसे की:

देशाला डिजिटलदृष्ट्या सक्षम करण्यासाठी २०१५ मध्ये डिजिटल इंडिया सुरू करण्यात आला. त्याचे मुख्य घटक आहेत:

- १) सुरक्षित आणि स्थिर डिजिटल पायाभूत सुविधा विकसित करणे.
- २) डिजिटल पद्धतीने सरकारी सेवा प्रदान करणे.
- ३) सार्वजनिक डिजिटल साक्षरता प्राप्त करणे.
- ४) आधार हा यूआयडीएआय द्वारे जारी केलेला एक अद्वितीय ओळख क्रमांक आहे जो बायोमेट्रिक डेटाच्या आधारे ओळख आणि पत्त्याचा पुरावा म्हणून काम करतो. समाजातील सदस्यांना अनेक फायदे देण्यासाठी त्याचा वापर केला जात आहे. आधार वापरून कागदपत्रांवर ई-स्वाक्षरी करता येते.

भारतीय प्रशासनातील ई-गव्हर्नन्सचे काही उपक्रम

भारताची डिजिटल ओळख प्रणाली: आधार

२००९ मध्ये, भारत सरकारने आपल्या १.२ अब्ज नागरिकांची डिजिटल - ओळख प्रणालीमध्ये नोंदणी करण्यास सुरुवात केली. मोफत प्रदान केलेली प्रणाली, प्रत्येक व्यक्तीला आधार नावाचा एक अद्वितीय ओळख क्रमांक सक्षम करण्यासाठी आहे. जेव्हा एखादी व्यक्ती सार्वजनिक सेवेचा लाभ घेते तेव्हा तो क्रमांक ओळखीचा पुरावा बनवेल. या प्रक्रियेची रचना आणि व्यवस्थापन करण्यासाठी भारतीय विशिष्ट ओळख प्राधिकरण (UIDAI) ची स्थापना करण्यात आली. नागरिकांची नोंदणी करण्यासाठी राज्य आणि खाजगी एजंट्सची नियुक्ती करून, UIDAI ने १ अब्जाहून अधिक लोकांची नोंदणी केली आहे. आधार क्रमांक लिक्विफाईड पेट्रो-लियम गॅस सबसिडी, सार्वजनिक वितरण प्रणाली रेशन आणि इतर सामाजिक संरक्षण कार्यक्रमांच्या वितरणाशी जोडले गेले आहेत. अखेरीस, विविध भागीदारीद्वारे आधारला इतर असंख्य सार्वजनिक आणि खाजगी सेवांशी जोडण्याचे ध्येय आहे. नाव, लिंग, जन्मतारीख आणि पत्ता यासारखी चरित्रात्मक माहिती, १० बेटांचे ठसे, दोन बुबुळांचे ठसे, दोन बुबुळांचे ठसे आणि एक फोटो यांचा समावेश होतो. डुप्लिकेट नोंदणीची पडताळणी आणि निर्मूलनासाठी हा डेटा सुरक्षितपणे UIDAI कडे पाठवला जातो. एकदा डिजिटल ओळख सत्यापित झाल्यानंतर, नोंदणीकृत व्यक्तीला एक अद्वितीय ओळख क्रमांक (आधार क्रमांक) जारी केला जातो, ज्याला मेलद्वारे क्रमांक असलेले छापील पत्र प्राप्त होते. सार्वजनिक आणि खाजगी सेवा प्रदाते नंतर आधार क्रमांक आणि फिंगरप्रिंट स्कॅनिंग डिव्हाइस वापरून व्यक्तीची ओळख ऑनलाइन प्रमाणित करू शकतात. कोणतीही सार्वजनिक किंवा खाजगी संस्था आता UIDAI डेटाबेस विरुद्ध वापरकर्त्याचे प्रमाणीकरण करण्यासाठी आधार क्रमांक वापरू शकते. जेव्हा आधार प्रमाणीकरणासाठी वापरला जातो, तेव्हा सेवा प्रदाते फक्त ओळख पडताळणीसाठी UIDAI ला विनंती पाठवतात ["ही व्यक्ती तो किंवा ती असल्याचा दावा करते?"] आणि प्रतिसादात 'होय' किंवा 'नाही' प्राप्त करतात. डेटा UIDAI कडे राहतो आणि इतर सार्वजनिक किंवा खाजगी संस्थांद्वारे सामायिक किंवा प्रवेश करण्यायोग्य नाही.

MyGov- हे नागरिक आणि सरकार यांच्यातील संवाद सुलभ करण्यासाठी २६ जुलै २०१४ रोजी लाँच करण्यात आलेला एक नागरिक सहभाग मंच आहे. या प्लॅटफॉर्मद्वारे नागरिक केंद्र सरकारच्या विविध मंत्रालयांशी धोरणात्मक बाबींसाठी संवाद साधू शकतात आणि नागरिक कल्याण आणि सार्वजनिक हिताच्या मुद्द्यांवर सरकार लोकांचे मत जाणून घेऊ शकते. नागरिक या पोर्टलद्वारे कोणत्याही मंत्रालय किंवा विभागाविरुद्धच्या तक्रारी संबंधित सरकारी अधिकाऱ्यांपर्यंत पोहोचवू शकतात.

उमंग हे एक युनिफाईड मोबाइल ॲप्लिकेशन आहे जे आधार, डिजिटल लॉकर, पॅन, कर्मचारी भविष्य निर्वाह निधी सेवा इत्यादींसह केंद्र आणि राज्य सरकारी सेवांमध्ये प्रवेश प्रदान करते. डिजिटल लॉकर नागरिकांना मार्कशीट, पॅन, आधार आणि पदवी प्रमाणपत्रे यासारख्या महत्वाच्या कागदपत्रांचा डिजिटली संग्रह करण्यास मदत करते. यामुळे भौतिक कागदपत्रांची आवश्यकता कमी होते आणि कागदपत्रांची सहज देवाणघेवाण सुलभ होते. पेगोव्ह सर्व सार्वजनिक आणि खाजगी बँकांना ऑनलाइन पेमेंट सुलभ करते.

स्मार्टफोन- युनिफाईड पेमेंट इंटरफेस (UPI)- नागरिक कोणालाही सुरक्षित डिजिटल पेमेंटसाठी या मोबाइल ॲप्लिकेशनचा वापर करू शकतात. सिंगापूरमध्ये पर्यटक म्हणून जाताना नागरिकांना आता या पेमेंट सिस्टमचा वापर करता येणार आहे.

को-विन- हे नोंदणी व्यवस्थापन, ऑनलाइन अपॉइंटमेंट, कोरोना लस प्रशासनासाठी स्लॉट बुकिंग आणि CoVid19 लसीकरण प्रमाणपत्र डाउनलोड करण्यासाठी खुले व्यासपीठ आहे.

मेरी पेहचान हे एक नॅशनल सिंगल साइन ऑन (NSSO) प्लॅटफॉर्म आहे जे एकाधिक ऑनलाइन सरकारी पोर्टलवर प्रवेश प्रदान करण्यासाठी एकाच लॉगिनद्वारे वापरकर्ता प्रमाणीकरण सेवा प्रदान करते. वापरकर्त्यासाठी ते प्रत्येक वेळी त्यांची ओळख सिद्ध करण्याची आणि लॉगिन तपशील प्रदान करण्याची पॅचंट प्रक्रिया काढून टाकते. हे खरे ओळखले जाणारे वापरकर्ते ओळखण्यात आणि बनावट वापरकर्त्यांना काढून टाकण्यास देखील मदत करते. ऍप्लिकेशन डेव्हलपरसाठी ते प्रमाणीकरण प्रणाली विकसित करण्यासाठी पैसे, वेळ आणि श्रम वाचवते.

डायरेक्ट बेनिफिट ट्रान्सफर-DBT- ही आधार आधारित सेवा आहे जिथे विविध योजनांचे लाभार्थी थेट त्यांच्या बँक खात्यात सबसिडी प्राप्त करतात. डीबीटीने सरकारी व्यवहारातून मध्यस्थ किंवा भ्रष्टाचाराची भूमिका काढून टाकली आहे.

नॉलेज शेअरिंगसाठी डिजिटल इन्फ्रास्ट्रक्चर DIKSHA- हे राष्ट्रीय स्तरावरील व्यासपीठ आहे जे 2017 मध्ये राष्ट्रीय शिक्षण संशोधन आणि प्रशिक्षण परिषद NCERT द्वारे, शिक्षण मंत्रालयाच्या अधिपत्याखाली आहे. DIKSHA हे व्यासपीठ आहे जे विद्यार्थी आणि शिक्षकांना एकमेकांशी संवाद साधण्यास, सहभागी होण्यास आणि संवाद साधण्यास आणि एक राष्ट्र, शिक्षणासाठी एक डिजिटल प्लॅटफॉर्म हे ध्येय साध्य करण्यास मदत करते.

राज्यस्तरीय ई-गव्हर्नन्स उपक्रमांमध्ये हे समाविष्ट आहे:

ई-सेवा (आंध्र प्रदेश) युटिलिटी बिलांचे पेमेंट, प्रमाणपत्रे, परवाने आणि परवाने जारी करण्यास सुविधा देते.

खजाने प्रकल्प (कर्नाटक) ने राज्याच्या कोषागार प्रणालीचे डिजिटलीकरण केले.

फ्रेंड्स (केरळ) ही राज्य सरकारला कर आणि इतर आर्थिक देणी भरण्यासाठी एकल-खिडकी सुविधा आहे.

लोकवाणी प्रकल्प (उत्तर प्रदेश) ही तक्रारींचे निराकरण, जमिनीच्या नोंदी देखभाल आणि आवश्यक सेवांचे मिश्रण प्रदान करण्याशी संबंधित एकल-खिडकी उपाय आहे.

भारताचे ई-गव्हर्नन्स पोर्टल

भारतीय ई-गव्हर्नन्स पोर्टल <https://nceg.gov.in> आहे. या पोर्टलवर, ई-गव्हर्नन्सवरील राष्ट्रीय परिषदेबद्दल आणि पूर्वीच्या परिषदांवरील अहवालांबद्दल व्यापक माहिती मिळू शकते.

याव्यतिरिक्त, पोर्टल खालील महत्वाच्या पृष्ठांच्या लिंक्स प्रदान करते:

- १) डिजिटल इंडिया
- २) भारताचे राष्ट्रीय पोर्टल: सरकारद्वारे प्रदान केल्या जाणाऱ्या माहिती आणि सेवांमध्ये प्रवेश प्रदान करण्यासाठी हे विकसित केले आहे.
- ३) पीएम इंडिया वेबसाइट: पंतप्रधान कार्यालयाशी संबंधित माहिती प्रदान करते.

ई-गव्हर्नन्सचे महत्त्व

नागरिक आणि व्यवसाय क्षेत्रासाठी माहिती संचयनाची प्रक्रिया सुलभ करणे. ई-गव्हर्नन्स नागरिकांना सरकारी धोरणांविषयी माहिती गोळा करण्यास आणि निर्णय घेण्याच्या प्रक्रियेत सहभागी होण्यास सक्षम करते. ई-गव्हर्नन्स प्रशासनात सर्व स्तरांवर नागरिकांचा सहभाग सुनिश्चित करून लोकशाही मूल्यांना बळकटी देते. विद्यमान नागरिककेंद्रित सेवांबाबत आधीच अंमलात आणलेल्या सरकारी उपक्रमांबद्दल जागरूकता आणण्यासाठी ई-गव्हर्नन्स फायदेशीर आहे. सार्वजनिक सेवा सुधारण्यासाठी सध्याच्या सेवांच्या कार्यक्षमतेबद्दल अभिप्राय प्रणाली तयार केली जाऊ शकते. भारतीय प्रशासकीय सुधारणा आयोगाच्या दुसऱ्या अधिसूचनेनुसार, कागदावर आधारित कार्य संस्कृतीचे डिजिटल वातावरणात रूपांतर करण्यासाठी ई-गव्हर्नन्स फायदेशीर आहे. भारतीय दुसऱ्या प्रशासकीय सुधारणा आयोगाच्या मते, ई-गव्हर्नन्स सेवांचे तीन श्रेणींमध्ये विभागणी करता येते. पहिले, सरकार, नागरिक आणि व्यवसाय यांच्यात माहिती प्रदान करणे. दुसरे म्हणजे, सार्वजनिक सेवांच्या मागणी आणि पुरवठा पूर्ण करण्यासाठी सार्वजनिक संस्थांची प्रक्रिया कार्यक्षमता सुधारणे. तिसरे म्हणजे, सरकार, नागरिक आणि व्यवसाय यांच्यातील व्यवहार सुलभ करणे. जसजसे एखादी व्यक्ती पहिल्या ते तिसऱ्या श्रेणीत जाते तसतसे गुंतागुंतीचे स्वरूप वाढते. ई-गव्हर्नन्समध्ये आव्हाने दुसऱ्या आणि तिसऱ्या श्रेणीभोवती केंद्रित असतात. ई-गव्हर्नन्समधील आव्हाने लोक, प्रक्रिया, तंत्रज्ञान आणि संसाधनांभोवती केंद्रित असतात.

ई-गव्हर्नन्सपुढील आव्हाने

- १) ई-गव्हर्नन्समधील आव्हानांना तोंड देण्यासाठी एकात्मिक दृष्टीकोन आवश्यक आहे. ई-गव्हर्नन्सला अपेक्षित परिणाम देण्यासाठी ई-गव्हर्नन्समधील अडथळे दूर करणे महत्वाचे आहे. ई-गव्हर्नन्समधील आव्हाने मुळात लोक, प्रक्रिया, संसाधने आणि तंत्रज्ञानावर केंद्रित आहेत.

- २) ई-गव्हर्नन्स पॉलिसी फ्रेमवर्कने विद्यमान सामाजिक, आर्थिक आणि डिजिटल अंतर भरून काढण्यासाठी सर्व भागधारकांमध्ये समन्वय आणण्यासाठी कार्य करणे आवश्यक आहे. ई-गव्हर्नन्स धोरणाची चौकट वारंवार बदलणाऱ्या राजकीय आणि नोकरशाही नेतृत्वापासून अलिप्त असणे आवश्यक आहे. ई-गव्हर्नन्स धोरणाला अपेक्षित परिणाम देण्यासाठी दीर्घकाळ प्रयत्न करणे आवश्यक आहे .
- ३) कागदावर आधारित कामकाजातून डिजिटल कामकाजाकडे वळणे, क्षेत्रीय संस्थात्मक सेटअप हे संस्थांसाठी नवीन कार्य प्रणालीशी जुळवून घेणे आव्हानात्मक काम आहे. सरकारचे पारंपारिक ते डिजिटल प्रशासनात परिवर्तन ही वेळखाऊ प्रक्रिया आहे .
- ४) सार्वजनिक सेवा वितरीत करण्यासाठी ई-गव्हर्नन्स अंमलबजावणीसाठी सार्वजनिक आणि खाजगी क्षेत्रांची भागीदारी आवश्यक आहे. त्यामुळे, निकाल देण्यासाठी सहकार्य महत्त्वपूर्ण ठरते. या भागीदारीसाठी क्षेत्रे, भागीदारीच्या अटी आणि शर्तीची निवड, नागरिकांकडून सेवा शुल्काचा प्रश्न हा शासनाचा एक महत्त्वाचा पैलू आहे, खाजगी भागीदारी आणि नागरिकांची गरज यांच्यात समतोल साधण्याची गरज आहे .
- ५) ई-गव्हर्नन्समध्ये वैयक्तिक संवेदनशील डेटाचे संकलन, स्टोरेज आणि प्रक्रिया समाविष्ट आहे ज्यामध्ये विविध भागधारक- नागरिक, सरकारी विभाग, व्यावसायिक विभाग, नागरिक आणि राज्य सरकारचे आर्थिक व्यवहार, सरकार आणि नागरिकांचे उत्पन्न आणि खर्च डेटा आणि व्यापार गुप्तता इत्यादींची गोपनीय माहिती आहे सायबर गुन्हे कायद्याचे उल्लंघन करणाऱ्यांना शिक्षा करण्यासाठी कठोर डेटा संरक्षण कायदे अंमलात आणले जातील.
- ६) ई-गव्हर्नन्सच्या अंमलबजावणीसाठी धोरणात्मक नियोजन आवश्यक आहे, परिणाम देण्यासाठी ई-गव्हर्नन्स उपक्रमांमध्ये विविध क्रियाकलापांसाठी वेळेचे वितरण अत्यंत मर्यादित आहे.
- ७) पारंपारिक प्रशासनाकडून डिजिटल प्रशासनाकडे स्थलांतर करणे सोपे काम नाही. पारंपारिक नोकरशाहीचा विरोध आहे ज्याला सुशासन, पारदर्शकता आणि जबाबदारी आवडत नाही. पारंपारिक नोकरशाहीला डिजिटायझेशनमुळे असुरक्षितता आणि जबाबदारी वाढण्याची भीती वाटते .

निष्कर्ष

भारतात ई-गव्हर्नन्स उपक्रमांच्या यशस्वी अंमलबजावणीसाठी वातावरण विकसित करण्याची गरज आहे. डिजिटल गव्हर्नन्सकडे वाटचाल करण्यासाठी असे पोषक वातावरण विकसित करण्यासाठी राजकीय नेतृत्वाचा पाठिंबा अत्यंत महत्त्वाचा आहे, जनजागृती शिबिरांच्या माध्यमातून नागरिकांमध्ये जागृती निर्माण केली पाहिजे. यामुळे नागरिकांमध्ये ई-सेवांना मागणी निर्माण होईल. केंद्र आणि राज्य सरकारने ई-गव्हर्नन्स उपक्रमांच्या विविध श्रेणी ओळखल्या पाहिजेत. या उपक्रमांचा उपयोग माहितीपर्यंत पोहोचणे, आर्थिक व्यवहार करणे, सार्वजनिक शुल्कासाठी कर आणि वापरकर्ता शुल्क भरणे आणि सरकारी सेवांचा लाभ घेण्यासाठी केला जाऊ शकतो, नागरिकांना तांत्रिक सहाय्य देण्यासाठी केंद्र आणि राज्य स्तरावरील माहिती आणि तंत्रज्ञान विभागांमध्ये अधिक समन्वय असणे आवश्यक आहे. जेव्हा इंटरनेटद्वारे माहिती आणि सेवांच्या प्रवेशाबाबत शासन धोरणे जाहीर केली जातात आणि त्यांची अंमलबजावणी केली जाते, तेव्हा ज्या नागरिकांना इंटरनेटचा वापर होत नाही आणि त्यांचा ई सेवा आणि माहितीच्या वापरावर होणारा परिणाम सार्वजनिक संस्थांनी तपासला पाहिजे. सरकार, ज्या नागरिकांना इंटरनेट सुविधा नाही त्यांना सार्वजनिक ई सेवा आणि माहिती मिळण्यास सरकार नाकारणार नाही याची मी खात्री करून घेतली पाहिजे. ज्यांच्याकडे संगणक नाही किंवा ज्यांच्याकडे इंटरनेट सुविधा नाही अशा सेवा आणि माहिती पोहोचवण्यासाठी तंत्रज्ञान विकसित केले पाहिजे. ई-गव्हर्नन्स यशस्वी होण्यासाठी नागरिकांच्या अभिप्रायावर आधारित व्यवसाय प्रक्रियेचे पुनर्अभियांत्रिकी पुनर्परीक्षण करणे आवश्यक आहे. नागरिक केंद्रित प्रशासन राखण्यासाठी प्रत्येक प्रक्रियेचे चरण-दर-चरण विश्लेषण केले पाहिजे, संस्थात्मक उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी आणि क्षमता वाढवण्यासाठी खाजगी क्षेत्राने ICT च्या वापरात उल्लेखनीय प्रगती केली आहे. सार्वजनिक क्षेत्रातील एजन्सींनी एक्सचेंज प्रोग्राम आणि केस स्टडीद्वारे खाजगी क्षेत्रांच्या या उपलब्धींचा अभ्यास केला पाहिजे. नागरिकांच्या स्थानिक भाषेत जनजागृती मोहीम राबवावी.

संदर्भ सूची :

- १) Agarwal, A., Vanka, S., & Sriram, K. (2007), Critical Issues in e-Governance.
- २) R. K. Bagga, & P. Gupta (Eds.), TRANSFORMING GOVERNMENT: E-GOVERNANCE INITIATIVES IN INDIA (2009)
- ३) ब्युरो, प्रेस इन्फॉर्मेशन ब्युरो इलेक्ट्रॉनिक्स आणि आयटी-ई-गव्हर्नन्स मंत्रालय. २१ फेब्रुवारी २०२३ रोजी पुनर्प्राप्त
- ४) E- Governance: Moving Towards Digital Government- Dr. Aman Singh (Vidya A Journal) june,2023.
- ४) भारतीय ई-गव्हर्नन्स पोर्टल <https://nceg.gov.in>